

ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ. ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

Հակոբ Վասակի Թարփոշյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 04.10.22, ուղարկվել է գրախոսման՝ 04.10.22., երաշխավորվել է տպագրության՝ 26.10.22

Ներածություն

Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացմանն ու բարելավմանն ուղղված ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների դերն էլ ավելի է կարևորվում Հայաստանի Հանրապետության առաջ ծառացած անվտանգության, ժողովրդագրական և առողջապահական հիմնախնդիրների համատեքստում:

Ձեռնարկատիրական որակյալ ինստիտուտ ստեղծելու համար առաջնային պայմանը համապատասխան բարենպաստ միջավայրի առկայությունն է:

Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրի ձևավորման գործում շրջահարույց դեր ունեցավ Խորհրդային Միության փլուզումն ու անկախության հռչակումը և դրան հաջորդած՝ համայնավարականից ազատ շուկայական տնտեսության անցումը: Այսինքն, Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրի ձևավորվել է Խորհրդային Հայաստանի կապիտալի մասնավորեցման և ինստիտուցիոնալ համակարգի հիման վրա:

Հարկ է նկատել, որ Հայաստանում մի շարք գործոններով, այդ թվում՝ կարճաժամկետ ներդրումների գերակայությունով պայմանավորված ձեռնարկությունները ապահովում են ցածր արտադրողականության մակարդակը, ինչը իր հերթին հանգում է ցածր մրցունակ արտադրանքի թողարկումը: Վերջինս էլ հետևանք է դառնում երկարաժամկետ ներդրումների ֆինանսավորման բացակայության:

Ոլորտին առնչվող փորձագիտական խմբերի ներկայացուցիչ փորձագետների գիտելիքները և փորձառությունը մեզ թույլ կտա բացահայտել Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրին առնչող խնդիրները և զարգացման առաջնահերթությունները:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ՀՀ-ում ձեռնարկատիրական միջավայրի առկա խնդիրները և բացահայտել միջավայրի բարելավման ուղիները: Հետազոտության նպատակին հասնելու համար հետազոտության շրջանակներում հիմնական խնդիրներն են հանդիսացել բացահայտել ՀՀ ձեռնարկատիրական միջավայրում առկա խոչընդոտները և դրանց չեզոքացմանն ուղղված առաջնահերթությունները՝ փորձագիտական հարցման միջոցով:

ՀՀ ձեռնարկատիրական միջավայրի վիճակը գնահատելու և զարգացման հնարավորությունները բացահայտելու համար սույն հետազոտության շրջանակներում իրականացվել է փորձագիտական հարցում ոլորտի հետ առնչվող տարբեր խմբերի շրջանում:

Գրականության վերլուծություն

Չնայած ձեռնարկատիրությունը ստանձնում է առաջնային կարևորություն տնտեսագետների շրջանում, ոլորտում մի շարք հիմնախնդիրներ դեռևս մնում

են չբացահայտված և չլուծված¹:

Երկրի տնտեսական աճը և հարստության ստեղծումը խարսխված է ձեռնարկատիրական մթնոլորտի վրա, ինչն էլ իր հերթին հիմնված է ձեռնարկատերերի և կառավարիչների կարողությունների վրա²: Ձեռնարկատիրությունը մեծապես նպաստում է տնտեսական աճին, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը, աղքատության հաղթահարմանը: Ձեռնարկատիրությունը կարևոր դեր է խաղում նաև աշխատանքի շուկայում՝ աշխատատեղերի ստեղծման առումով³:

Ձեռնարկատիրությունը տնտեսական գործունեության այն ոլորտներից է, որը ամենաարագն է զարգանում տնտեսության, կառավարման, ֆինանսների և նույնիսկ օրենսդրական հատվածում⁴: Բացի դրանից, ձեռնարկատիրության ակտիվությունից է որոշակիորեն կախված աղքատության մակարդակի կրճատումը, որի վառ օրինակն է ՉԺՀ-ն⁵:

Ռեսուրսների միջոցով կարիքների բավարարման համատեքստում առանցքային է ռեսուրսների սահմանափակության խնդիրը, ինչը հրամայական է դառնում տնտեսության սուբյեկտների որոշումների կայացման և տնտեսության միտումների համար⁶: Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հիմնախնդիրն ավելի առաջնահերթ է դառնում հատկապես բնակչության թվի աճի և տնտեսության համակարգային ցնցումների համատեքստում: Այս համատեքստում ձեռնարկատիրությունը տնտեսական շարժիչի համար դառնում է կարևորագույն բաղադրիչը, քանի որ ինչպես արդեն նշվեց տնտեսության մեջ բարիքների ստեղծման նպատակով արտադրական սահմանափակ ռեսուրսների համակցությունը իրականացվում է առևտրային ձեռնարկությունների միջոցով:

Մեթոդաբանություն

Հետազոտության համար տեսական հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան հեղինակների գիտական աշխատությունները և հետազոտության շրջանակներում իրականացված փորձագիտական հարցումը: Հետազոտության ընթաց-

¹ Urbano, D. and Aparicio, S. and Audretsch, D. (2019) "Twenty-five years of research on institutions, entrepreneurship, and economic growth : what has been learned?", Small business economics., 53 (1). pp. 21-49

² Cuervo Á., Ribeiro D., Roig S., "Entrepreneurship: Concepts, Theory and Perspective. Introduction", Álvaro Cuervo & Domingo Ribeiro & Salvador Roig (ed.), València, 2007, vol. 7(4), p. 11

³ Decker R., Haltiwanger J., Jarmin R., Miranda J., "The secular decline in business dynamism in the US", University of Maryland and NBER, Maryland, 2014, p. 29

⁴ Baron R., Henry R., "How Entrepreneurs Acquire the Capacity to Excel: Insights From Research on Expert Performance", Strateg. Entrep. J., Oklahoma, 2010, vol. 4(1), p. 60

⁵ Naudé W., "Entrepreneurship and Economic Development: Theory, Evidence and Policy", IZA Discussion Paper, Cork, 2013, no. 7507, p. 17

⁶ Stam E. Andre S. (2009) Types of Entrepreneurship and Economic Growth. United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (MERIT) United Nations General Assembly, (2015) Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development A/RES/70/1, <https://www.unfpa.org/resources/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>

քում կիրառվել են համակարգային մոտեցման, գրաֆիկական վերլուծության, մտահանգման մեթոդները:

Փորձագետների հարցման մեթոդը

Իրականացվող փորձագիտական հարցման համար ընտրվել է անվանական խմբային մեթոդը, որը ենթադրում է տարբեր ոլորտների կամ խմբերի փորձագետների հետ հարցման իրականացում¹:

Փորձագիտական հարցման համար նախ ընտրվել են հիմնական խմբերը, որոնց առնչությունը ոլորտի հետ ավելի մեծ է կամ կարևոր: Այդ խմբերն են՝

- Պետական քաղաքականության մշակում և իրականացում,
- Կրթություն, գիտություն և հետազոտություններ,
- Ձեռնարկատիրական գործունեություն,
- Բիզնես և աջակցման ծառայությունների մատուցում, այդ թվում՝ ֆինանսական կառույցներ:

Փորձագիտական հարցումը իրականացվել է երեք հաջորդական փուլերով՝

Փուլ I - Պիլոտային խորքային հարցում («in-depth interview»)՝ հիմնական չորս խմբերի քիչ քանակով ներկայացուցիչների հետ: Խորքային հարցումներն իրականացվել են առանձին-առանձին և տևել են 1.5-2 ժամ: Հավաքագրված տվյալների և արդեն իրականացված հետազոտության հիման վրա մշակվել են փորձագիտական հարցման երեք հիմնական ուղղությունները՝ պետական աջակցություն և քաղաքականություն, մարդկային կապիտալ և կրթություն, գիտելիքի փոխանցում (R&D transfer): Ըստ այդմ՝ մշակվել է նախնական հարցաթերթ: Հարցման մեջ ներառվել են նաև բաց հարցեր՝ բացահայտելու ձեռնարկատիրական միջավայրի ինստիտուցիոնալ խնդիրների լուծման ուղիները:

Փուլ II - Պիլոտային փորձագիտական հարցում (Pilot survey)՝ հիմնական չորս խմբերի 30 ներկայացուցիչների հետ: Այս փուլի նպատակն է նախնական հարցաթերթի միջոցով հարցերի որակական ստուգումը և ճշգրտումը, ինչպես նաև փորձագետների շրջանակի ճշգրտումը: Պիլոտային հարցման փորձագետների քանակը որոշվել է հիմնվելով Cooper and Schindler (2014)² հետազոտության վրա, ըստ որի, պիլոտային հարցման համար օպտիմալ է 25-ից 50 հարցումը:

Փուլ III - Հիմնական հարցում՝ նախորդ երկու փուլերի միջոցով մշակված և ճշգրտված հարցաթերթի և հարցման մեթոդաբանության հիման վրա:

Հարցման Փուլ I-ը իրականացվել է Անհատական հարցազրույցի միջոցով՝ դեմ առ դեմ (Face to face), իսկ Փուլ II-ը և Փուլ III-ը իրականացվել են առցանց (online) հարցման միջոցով՝ նախապես մշակված հարթակի շնորհիվ: Հարցաթերթը մշակվել է հայերեն:

Հարցումն իրականացվել է անանուն. պարտադիր կերպով հավաքագրվել են տվյալներ՝ փորձագետների կրթության մակարդակի, մասնագիտացման փոր-

¹ Nancy R. Tague's The Quality Toolbox, Second Edition, ASQ Quality Press, 2004, pages 364–365. Oxford University Press (2017) Definition of hypothesis

² Cooper R., Schindler S., "Business Research Methods", McGraw-Hill Education, New York, 2014, 744 page

ձի տարիների քանակի և մեր կողմից սահմանված խմբերին պատկանելիության վերաբերյալ, որի նպատակը փորձագիտական տարբեր խմբերի կարծիքների մեջ տարբերության ուսումնասիրությունն է: Ընտրանքը իրականացվել է փորձագիտական խմբերի, սեռատարիքային բաշխման հիման վրա, որական և ստուգումը կրթության մակարդակի, մասնագիտության և տարիքային բաշխման միջոցով: Հարցման արդյունքները չեն կշռվել:

Հարցաթերթի մեջ ներառված են հարցեր՝ ոլորտին առնչվող մի քանի հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ, այդ թվում՝ Պետական քաղաքականություն, Կրթության և վերապատրաստումներ, Գիտահետազոտական մշակումների փոխանցում և ոլորտում առկա այլ խնդիրներ՝ դրանց լուծման վերաբերյալ:

Հարցումը ներառել է նաև փորձագետի վերաբերյալ հարցերի բլոկ:

Փորձագետների ընտրության չափանիշները, ընտրության մեթոդները և ծավալի հիմնավորումը

Փորձագետների ընտրության համար սահմանվել է մի քանի չափանիշ:

1. Նախապես սահմանված չորս խմբերում ընդգրկված լինելը:
2. Փորձը, որի որոշման ցուցանիշներն են՝ մասնագիտական ստաժը, հրատարակված աշխատանքների թիվը,
3. Մասնագետի գիտելիքները և ոլորտում ծավալվող գործունեությունը,
4. Փորձագետի անհատական որակները (մտածողության ճկունությունը, որակապես նոր տվյալներ յուրացնելու ունակությունը և այլն):

Սահմանված չափանիշները ստուգվել են նախ մուտքային փուլում, իսկ դրանցից որոշները՝ նաև հարցման առանձին խումբ հարցերի («Հարցեր փորձագետի վերաբերյալ») միջոցով:

Փորձագետների ընտրությունն իրականացվել է նպատակաուղղված ընտրանքի և «ձևակույտի» մեթոդների միջոցով:

Այսպես, նախ փորձագիտական յուրաքանչյուր խմբի համար սահմանվել է փորձագետների և ոլորտում կարևոր նշանակություն ունեցող կառույցների ցանկ:

Աղյուսակ 1

Փորձագիտական խումբ և նպատակաուղղված ընտրանք

Փորձագիտական խմբի անվանում	Նպատակաուղղված ընտրանք
Պետական քաղաքականության մշակում և իրականացում	Նախարարություններ, օրենսդիր մարմին, ՊՈԱԿներ և այլն
Կրթություն, գիտություն և հետազոտություններ	Համալսարաններ, ինստիտուտներ, գիտական կառույցներ, հետազոտական կենտրոններ և այլն
Ձեռնարկատիական գործունեություն	Սկսնակ ձեռնարկատերեր, նորարար ձեռնարկատերեր, սթարթափներ և այլն
Բիզնես և աջակցման ծառայություններ մատուցող՝ այդ թվում ֆինանսական կառույցներ	Գործադիր մարմնին կից աջակցող կառույցներ, խորհրդատվական ընկերություններ, ինկուբատորներ, բանկեր, ներդրողներ, և այլն

Հարցազրույցների թիվը որոշվել է՝ հիմնվելով տեղեկատվության հագեցվածության սկզբունքի վրա (հարցման արդյունքների հավաքագրումը դադարեցվել է մտքերի պարբերական կրկնության որոշակի պահից):

Փորձագետների բաշխում և տվյալների վավերականություն

Հարցմանը մասնակցել է 103 փորձագետ, իսկ հարցման գործընթացը տևել է 25 օր: Ստորև ներկայացված է հարցմանը մասնակցած փորձագետների բաշխումը, ըստ սահմանված խմբի պատկանելիության:

Բոլոր հարցվածները ունեն բարձրագույն կրթություն, նրանց 80%-ի տարիքը 30-ից բարձր է: Հարցվածների 68%-ը հանդիսանում են տնտեսագետ, իսկ մյուսները ունեն տարբեր այլ մասնագիտացումներ (Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

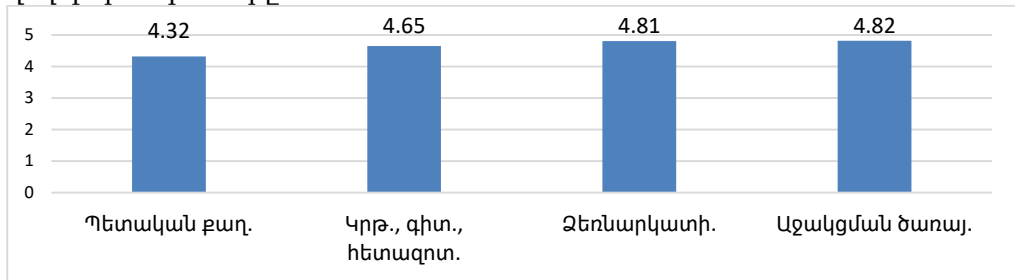
Հարցման մասնակիցների բաշխումը

Բաշխում	Բացարձակ թվով	Կշիռը, %
Ընդամենը	103	100%
Ըստ սեռի		
Տղամարդ	66	64%
Կին	37	36%
Ըստ տարիքի		
Մինչև 30	22	21%
30-45	43	42%
46 և ավելի	38	37%
Ըստ կրթական ամենաբարձր աստիճանի		
Հիմնական	0	0%
Միջնակարգ	0	0%
Միջին մասնագիտական կրթություն	0	0%
Համալսարան/ինստիտուտ	4	4%
Մագիստրոս, գիտության թեկնածու կամ ավելի բարձր	99	96%
Ըստ հիմնական գործունեության		
Պետական քաղաքականության մշակում և իրականացում	17	17%
Կրթություն, գիտություն և հետազոտություններ	40	39%
Ձեռնարկատիական գործունեություն	21	20%
Բիզնես և աջակցման ծառայություններ մատուցող՝ այդ թվում ֆինանսական կառույցներ	25	24%
Մասնագիտություն		
Տնտեսագիտություն	70	68%
Կառավարում	11	11%
Ճարտարագիտություն	5	5%
Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ	4	4%
Մաթեմատիկա	3	3%
Խորհրդատվություն	2	2%
Ֆինանսներ	2	2%
Մարքեթինգ	2	2%
Իրավունք	1	1%
Ֆիզիկա	1	1%
Տնտեսական ժուռնալիստիկա	1	1%
Քաղաքագիտություն	1	1%

Տվյալների վավերականությունը ստուգելու նպատակով օգտագործվել է Քրոնբախի ալֆա գործակիցը, ինչը հարցման տվյալների դեպքում կազմում է 0.882 և հատում է անհրաժեշտ մակարդակի շեմը՝ 0.7-ը¹:

Վերլուծություն

Հարցման արդյունքները վկայում են, որ ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացումը չափազանց կարևոր է Հայաստանի հնգամյա զարգացման համար : Փորձագիտական բոլոր խմբերի կարծիքները այս հարցի շուրջ գրեթե համընկնում են: Ձեռնարկատիրությունը մյուս խմբերից որոշակիորեն ցածր են կարևորում միայն պետական քաղաքականության մշակումով և իրականացումով զբաղվող փորձագետները:

Գծապատկեր 1. Ձեռնարկատիրության կարևորությունը ՀՀ հնգամյա զարգացման համար (0՝ ընդհանրապես կարևոր չէ, 5՝ չափազանց կարևոր է)²

Պետական աջակցություն և պետական քաղաքականություն

Ըստ փորձագետների, խնդիրներ առկա են ինչպես ձեռնարկատիրության խթանմանն ուղղված պետական ծրագրերի քանակի, այնպես էլ այդ ձեռնարկություններին աջակցելիս պետական մարմինների աշխատակիցների անհրաժեշտ բանիմացության և արդյունավետության հետ կապված: Այլ կերպ ասած, Հայաստանում ձեռնարկությունները գրեթե չեն կարող օգտվել պետական օժանդակության լայն շրջանակից հատկապես գիտահետազոտական գործունեության բնագավառում: Այս նույն մտքին կարելի է հանգել նաև միջազգային համեմատություններ իրականացնելու արդյունքում: Մասնավորապես, հետազոտությունների և զարգացումների (Research and Development) ֆինանսավորումը Հայաստանում ՄԱԿ-ի գնահատումներով չի գերազանցել ՀՆԱ-ի 0.3%-ը: Համեմատության համար նույն ցուցանիշը ցածր եկամուտ ունեցող երկրներում միջինում կազմում է՝ 0,58%, միջին եկամուտ ունեցող երկրներում՝ 1,73%, բարձր եկամուտ ունեցող երկրներում՝ 2,59%, իսկ ասենք Բուրայելում՝ 4,95%³:

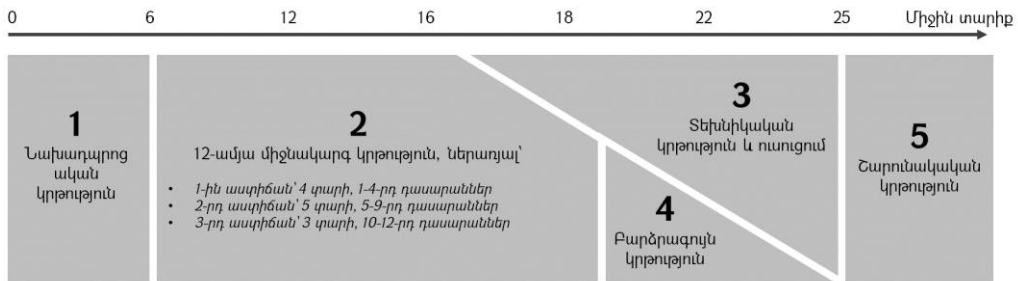
¹ Nunally J., "Psychometric Theory", McGraw-Hill, New York, 1948, 701 pages

² Մշակվել է հեղինակի կողմից իրականացված փորձագիտական հետազոտության հիման վրա

³ Համաշխարհային բանկի տվյալների բազա, հասանելի է՝ <http://wdi.worldbank.org/table/5.13#>, հիմնված ՄԱԿ-ի կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպության (UNESCO) տվյալների վրա, հասանելի է՝ <http://data.uis.unesco.org/> (վերջին մուտքը՝ 21.01.2022թ.)

Կրթություն

Փորձագիտական հետազոտության արդյունքների հիման վրա պարզ դարձավ, որ ձեռնարկատիրական որակի բարելավման համար ամենակարևոր խոչընդոտներից մեկը կրթության որակն է:

Գծապատկեր 2. Կրթական համակարգը Հայաստանում¹

Ընդ որում այս դեպքում կարոր է փաստել ձեռնարկատիրական կրթության կարևորությունը, այս առումով առավել մեծ կարևորություն ունեն շարունակական կրթական համակարգերը («lifelong learning»), որոնք, ըստ փորձագետների, Հայաստանում ունեն ցածր արդյունավետություն:

Կրթական մյուս օղակներից այս ինստիտուտների առավել մեծ կարևորությունը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ մյուս օղակների հիմնական առաքելությունը հանդիսանում է աշխատանքի շուկայում առաջարկի ապահովումը, իսկ այս օղակը փաստորեն դառնում է միջոց՝ արդեն որակյալ մասնագետներին ձեռնարկատերեր դարձնելու համար:

Գիտահետազոտական մշակումների փոխանցում (R&D transfer)

Փորձագիտական հարցման արդյունքում պարզվել է, որ ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացման համար առկա խոցելի խնդիրներից է նաև գիտատեխնիկական մշակումների ստեղծման և դրանց փոխանցման գործունե համակարգի բացակայությունը: Հարցման արդյունքներով գիտահետազոտական մշակումների առևտրայնացման գործընթացում առկա են խնդիրներ, սակայն հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ խնդիրը ոչ միայն մշակումների առևտրայնացումն է, այլ կապվում է հենց գիտության և տեխնոլոգիաների բազայի հետ: Կառավարության կողմից այս խնդրի լուծմանն ուղղված քայլերին, մասնավորապես՝ բիզնեսից գիտությանը պատվերներ տալուն աջակցող կառույցի ստեղծման մասին պլաններին:

Հարցման արդյունքում բացահայտված ձեռնարկատիրական միջավայրին զարգացմանը խոչընդոտող ինստիտուցիոնալ խնդիրներից են նաև՝

- Աշխատանքի արտադրողականության ցածր մակարդակը,
- Օրենսդրական բացերը,
- Մրցակցային միջավայրի անկատարությունը,

¹ Mckinsey and company, "Armenia 2021–2041", Future Armenia, Yerevan, 2021, p. 8

- Պետական քաղաքականության անորոշությունը և անկանխատեսելիությունը,
- Շուկայի բարդության ցածր մակարդակը,
- Փոքր և սկսնակ ձեռնարկություններում արտադրողականության բարելավման և նորարարության ցածր կարողությունները:

Միջավայրի բարելավման ուղիներ

Թվարկված խնդիրների լուծմանն ուղղված տնտեսապես արդյունավետ և համակարգային միջոցառումները թույլ կտան առավելագույնս օգտագործել Հայաստանում ձեռնարկատիրական տաղանդը՝ ՀՀ կենսամակարդակի բարձրացման և համամարդկային խնդիրների լուծման գործում:

Ստորև ներկայացված են Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացմանն ու բարելավմանն ուղղված առաջարկությունները, որոնք ոլորտին առնչվող տարբեր փորձագիտական խմբերի շրջանում իրականացված հետազոտության վրա:

1. Արդյունավետ մրցակցային միջավայրի ձևավորում

Ըստ փորձագիտական հարցման ՀՀ-ում շուկայում ազատ մրցակցային պայմանների խոչընդոտների առկայությունը դարձել է առավել կարևոր խնդիրներից մեկը:

Եթե տնտեսությունում գործող ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտներն այնպիսին են, որ ձեռնարկությանը՝ իր նպատակները իրականացնելու ճանապարհին առավել հեշտ է շրջանցել ներդրումները, քան դրա միջոցով հասնել նպատակներին, ապա ձեռներեցը կշրջանցի այն: Կամ այլ կերպ ասած՝ մրցակցային շուկայական տնտեսությունում ձեռնարկությունները գիտակցաբար կամ առանց հասկանալու ցանկանում են և «ստիպված» են միջոցներն ուղղել նոր ներդրումները և նորարարական լուծումներին, քանի որ երկարաժամկետ նպատակներին հասնելու համար գոյություն ունեցող այլընտրանքային միջոցները, ասենք՝ կարտելները, կոռուպցիան և այլն, դառնում են ավելի ռեսուրսատար: Այդ պատճառով՝ շուկայում դիրքը ամրապնդելու համար ձեռնարկությունները ստիպված են լինում զբաղվել նորարարությունով և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ ավելացնել ձեռնարկությունների կողմից ստեղծվող ավելացված արժեքը, ինչը երկար ժամկետում նպաստում է տնտեսական բարդության ավելացմանը:

ՀՀ-ում մրցակցային միջավայրի հետ կապված խնդիրների լուծման միջոցառումներ կարող են դառնալ՝

- Գերիշխող դիրք ունեցող ձեռնարկությունների, ինչպես նաև ֆինանսական հաստատությունների և այլ թիրախային ոլորտների ձեռնարկությունների համար պարտադիր կերպով բաց բաժնետիրական ընկերության իրավաբանական կարգավիճակ ունենալու մասին իրավական ակտի ընդունումը,
- Գերիշխող դիրք ունեցող ձեռնարկությունների, ինչպես նաև ֆինանսական հաստատությունների և այլ թիրախային ոլորտների ձեռնարկությունների

համար պարտադիր կերպով կապիտալի որոշակի մասով¹ հրապարակային արժեթղթերի թողարկման մասին իրավական ակտի ընդունումը,

- Պետական մարմիններում կարգավորման հետ կապված թափանցիկության մակարդակի բարձրացումը,
- ՏՄՊՊՀ գործիքակազմի ընդլայնումը,
- Պետության և ձեռնարկությունների միջև համագործակցության նոր մակարդակի սահմանումը:

Իրականացնող մարմին. Կառավարություն, ԱԺ

2. Պետական թիրախային աջակցություն

Փորձագիտական հետազոտության համաձայն, Հայաստանում այժմ ձեռնարկություններին պետական աջակցության դիտարկված միջոցառումները գնահատվում են միջինից ցածր, ինչը մի կողմից բացատրվում է իրականացնող միջոցառումների ծավալների անբավարարության, իսկ մյուս կողմից՝ դրանց թիրախավորման և համակարգային մոտեցման հետ կապված խնդիրներով:

Պետական աջակցությունն իհարկե կարող է լինել ամենապարզ՝ գիտահետազոտական մշակումների աջակցման հիմնադրամների ստեղծման միջոցով, ֆինանսական աջակցության տեսքով: Մեկ այլ մոտեցում կարող է լինել հարկային խթանող քաղաքականությունը, օրինակ՝ հարկային արձակուրդների տրամադրման հայեցակարգի մշակումը՝ որոշակի չափանիշներին համապատասխանող բարձր աշխատանքի արտադրողականություն կամ նորարարական գործունեություն ծավալող ձեռնարկությունների համար: Գիտահետազոտական բնույթի ծախսերի՝ որպես շահութահարկից նվազեցվող արտոնյալ ծախսի (օրինակ՝ կրկնակի) դասակարգումը նույնպես խթանող քաղաքականության օրինակ կարող է ծառայել:

Պետական աջակցությունը կարելի է իրականացնել նաև անուղղակի մեթոդներով: Մասնավորապես, օգտակար կլինի մշակել տարեկան մրցանակներ ըստ ոլորտների ամենաբարձր արտադրողականություն ունեցող ձեռնարկությունների համար՝ խթանելու մրցակցությունը այս ասպարեզում:

Իրականացնող մարմին. Կառավարություն

3. Գիտահետազոտական մշակումների փոխանցումների («R&D transfer») ինստիտուտի հիմնում

Գրականության և տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ ՀՀ-ում գիտության և իրական հատվածի միջև առկա է խզում: Իսկ իրականացված փորձագիտական հարցման շրջանակներում արդեն պարզ դարձավ, որ այս խզումից բացի, կա խնդիր գիտահետազոտական բազայի հետ: Այսինքն՝ մի կողմից, Հայաստանում գիտությունը մի շարք պատճառներով (այդ թվում՝ մարդկային կապիտալ, ֆինանսավորում) չի ապահովում այնպիսի որակի ԳՀՓԿԱ-ներ, որոնք հնարավոր կլինի առևտրայնացնել իրական հատվածում, ինչն էլ հանգում

¹ Ըստ հեղինակի կողմից իրականացված փորձագիտական հարցման՝ արդյունավետ միջակայք է հանդիսանում 20-40%-ը

է գիտության նկատմամբ հետաքրքրության անկմանը, մյուս կողմից՝ ձեռնարկությունները չեն հետաքրքրվում գիտական մշակումների առևտրայնացման հնարավորություններով, ինչը ստեղծում է մի իրավիճակ, որտեղ գիտական մշակումներն ունենում են ֆինանսավորման խնդիր, իսկ ձեռնարկությունները չեն կարողանում բավարարել նորարարության պահանջը: Այս երկու օղակների միջև որպես կապող կարող է դառնալ տեխնոլոգիաների տրանսֆերի կառույցների ինստիտուտի ստեղծումը: Պետք է նկատել, որ Կառավարության ծրագրով սահմանվում է նմանատիպ կառույցի հիմնում, սակայն նման ինստիտուտի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար նպատակահարմար կլինի մասնավոր հատվածի ձեռնարկությունների խրախուսումը և պետական կառույցի միջոցով դրանց վերահսկողությունը:

Իրականացնող մարմին. Կառավարություն, մասնավոր հատված

4. Ձեռնարկատիրության և նորարարության կրթության ընդգրկումը բուհերում Քանակական տվյալները փաստում են, որ այլ երկրների համեմատ, Հայաստանում սկսնակ գործունեության մեջ ներգրավված ձեռնարկատերերը դժվար են կայանում:

Պետք է փաստել, որ մի շարք ինկուբատորներ, աքսելերատորներ և բիզնես դպրոցներ հաջողել են որոշակիորեն լուծել այս խնդիրը, այնուհանդերձ, խնդրի մասշտաբային լուծմանը կարող են նպաստել բուհերը, որոնք, ըստ էության, կապող օղակ են միջնակարգ կրթության, գիտության և իրական հատվածի միջև:

Աշխարհում լավագույն փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս խնդրի լուծման ուղիներից մեկը կրթական համակարգում ձեռնարկատիրության և նորարարության ընդգրկումն է: Այս գործընթացը կարելի է իրականացնել երեք զուգահեռ միջոցառումների միջոցով.

- ձեռնարկատիրության վերաբերյալ առկա տարբեր ուղղությունների ուսանողների համար ձեռնարկատիրության վերաբերյալ ընտրովի առարկաների ներառումով (որոշ բուհերում արդեն գործում է),
- ձեռնարկատիրության կրթական ծրագիր- ընդ որում այս ուղղության թիրախային խմբում ընդգրկվում են նաև արդեն փորձ ունեցող ձեռնարկատերերը,
- ինկուբատոր / աքսելերատոր հիմնադրամների հիմնում- հիմնադրամները կարող են աշխատել առևտրային հիմունքներով՝ հեռանկարային գաղափարներ ունեցող ուսանողներին մրցութային կարգով տարածքների և ֆինանսավորման տրամադրման ու շահաբաժիններին մասնակցության շնորհիվ:

Իրականացնող մարմին. Բուհեր

5. Կորպորատիվ կառավարման ինստիտուտի կայացում

Ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացման համար առաջնային կառնորություն ունեցող ինստիտուտներից հաջորդը կորպորատիվ կառավարումն է, որին Հայաստանում տրվում է ցածր կարևորություն¹: Խոշոր և միջին ձեռնար-

¹ <http://www.saharating.com/~saharati/en/world-corporate-governance-index/>

կությունների շրջանում ներդրումների խթանումը ինչպես նաև դրանց օրգանական աճը մեծապես պայմանավորված է հենց կորպորատիվ կառավարման գործունե համակարգի առկայությամբ: Պետության կողմից այս ինստիտուտի զարգացումը կնպաստի ձեռնարկությունների շրջանում արտադրողականության բարելավման արժևորմանը և դրանից ստացված ավելացված արժեքի բարձրացմանը:

- Խոշոր և միջին ձեռնարկատերերի տարբեր խմբերի միջազգային հայտնի ձեռնարկություններում ցուցահանդեսների և/կամ այցելության և/կամ շրջագայությունների ծախսերի հիմնական մասի համաֆինանսավորում,
- ISO 37000:2021 – կազմակերպության կառավարման (Governance of organizations) որակավորում ունեցող ձեռնարկությունների համար նվազեցված շահութահարկի սահմանում,
- Խոշոր և միջին ձեռնարկություններում շահութահարկի հետ կապված ծախսագրման հոդվածներում, ըստ ոլորտների, ISO ստանդարտավորման հետ կապված ծախսերի ամբողջությամբ և արտոնյալ կարգավիճակով (օրինակ՝ կրկնակի) ներառում,
- ISO ստանդարտավորման հետ կապված գործընթացներում խորհրդատվական ծախսերի համաֆինանսավորում:

Իրականացնող մարմին. Կառավարություն, Ձեռնարկություններ

Գիտական նորույթը. Պետական կառույցների ներկայացուցիչների, գիտակրթական հաստատությունների, ձեռնարկությունների և դրանց աջակցող կառույցների ներկայացուցիչ փորձագետների շրջանում իրականացված փորձագիտական հարցման արդյունքում ուսումնասիրվել են ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացման ինստիտուցիոնալ խնդիրները և սահմանվել են դրանց լուծմանն ուղղված առաջնահերթությունները:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ձեռնարկատիրությունը հանդիսանում է շուկայական տնտեսության շարժիչ ուժը, որի զարգացման համար բարենպաստ միջավայրի առկայություն պարտադիր պայման է տնտեսության զարգացման կայուն համար:

Հիմնվելով հետազոտության իրականացված վերլուծությունների և փորձագիտական արդյունքների ամփոփման վրա կարելի է պնդել, որ ՀՀ-ում ձեռնարկատիրության միջավայրին առնչվող հիմնական խնդիրները կապված են Կրթության և գիտության որակի, Գիտության և ձեռնարկատիրության միջև թույլ կապի, Պետական ֆինանսավորման ցածր մակարդակի և թիրախավորման և որոշ այլ խոչընդոտների հետ: Հետազոտության շրջանակներում իրականացված փորձագիտական հարցման հիման վրա ներկայացվել է առաջարկությունների փաթեթ և միջոցառումների ցանկ, որոնց կարելի է խմբավորել՝ արդյունավետ մրցակցային միջավայրի ձևավորում, պետական թիրախային աջակցություն, գիտահետազոտական մշակումների փոխանցումների («R&D transfer») ինստի-

տուտի հիմնում, ձեռնարկատիրության և նորարարության ընդգրկումը բուհերում, կորպորատիվ կառավարում ինստիտուտի կայացում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Baron R., Henry R., "How Entrepreneurs Acquire the Capacity to Excel: Insights From Research on Expert Performance", *Strateg. Entrep. J.*, Oklahoma, 2010, vol. 4(1), p. 60
2. Cooper R., Schindler S., "Business Research Methods", McGraw-Hill Education, New York, 2014, 744 page
3. Cuervo Á., Ribeiro D., Roig S., "Entrepreneurship: Concepts, Theory and Perspective. Introduction", Álvaro Cuervo & Domingo Ribeiro & Salvador Roig (ed.), València, 2007, vol. 7(4), p. 11
4. Decker R., Haltiwanger J., Jarmin R., Miranda J., "The secular decline in business dynamism in the US", University of Maryland and NBER, Maryland, 2014, p. 29
5. Mckinsey and company, "Armenia 2021–2041", Future Armenia, Yerevan, 2021, p. 8
6. Nancy R. Tague's The Quality Toolbox, Second Edition, ASQ Quality Press, 2004, pages 364–365. Oxford University Press (2017) Definition of hypothesis
7. Naudé W., "Entrepreneurship and Economic Development: Theory, Evidence and Policy", IZA Discussion Paper, Cork, 2013, no. 7507, p. 17
8. Naudé, W., "Entrepreneurship and Economic Development: Theory, Evidence and Policy", IZA Discussion Paper No. 7507, 2010 <http://ftp.iza.org/dp7507.pdf>
9. Nunally J., "Psychometric Theory", McGraw-Hill, New York, 1948, 701 pages
10. Stam E. Andre S. (2009) Types of Entrepreneurship and Economic Growth. United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (MERIT) United Nations General Assembly, (2015) Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development A/RES/70/1, <https://www.unfpa.org/resources/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>
11. Urbano, D. and Aparicio, S. and Audretsch, D. (2019) 'Twenty-five years of research on institutions, entrepreneurship, and economic growth : what has been learned?', *Small business economics.*, 53 (1). pp. 21-49
12. <http://wdi.worldbank.org/table/5.13#>
13. <http://www.saharating.com/~saharati/en/world-corporate-governance-index/>

ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՌԻԴԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ. ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ

Հակոբ Վասակի Թարփոշյան

Համառոտագիր: Հոդվածի արդիականությունը. Ժողովրդագրական իրավիճակի, տնտեսության համակարգային ցնցումների և սահմանափակ միջոցներով հասարակության կարիքների բավարարման համատեքստում, ձեռնարկատիրական առողջ միջավայրի առկայության հիմնախնդիրը դարձել է հրամայական

ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հիմնախնդրի լուծման և տնտեսության զարգացումների համար, ինչով պայմանավորված Հայաստանում ձեռնարկատիրական միջավայրի բարելավման ուղիների բացահայտումը ստանում է հրատապ արդիականություն:

Նպատակը. Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ՀՀ-ում ձեռնարկատիրական միջավայրի առկա խնդիրները և բացահայտել միջավայրի բարելավման ուղիները:

Խնդիրները. Հետազոտության նպատակին հասնելու համար հետազոտության շրջանակներում հիմնական խնդիրներն են հանդիսացել բացահայտել ՀՀ ձեռնարկատիրական միջավայրում առկա խոչընդոտները և դրանց չեզոքացմանն ուղղված առաջնահերթությունները՝ փորձագիտական հարցման միջոցով:

Մեթոդաբանությունը. Հետազոտության համար տեսական հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան հեղինակների աշխատությունները և հետազոտության շրջանակներում իրականացված փորձագիտական հարցումը: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային մոտեցման, գրաֆիկական վերլուծության, մտահանգման մեթոդները:

Ստացված հիմնական արդյունքները. Հետազոտության արդյունքում բացահայտվել են ձեռնարկատիրական միջավայրին առնչվող հիմնական խնդիրները ինչպիսիք են՝ Կրթության և գիտության որակը, Գիտության և ձեռնարկատիրության միջև թույլ կապը, Պետական ֆինանսավորման ցածր մակարդակը և թիրախավորումը, և ներկայացվել է դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկությունների փաթեթ:

Գիտական նորույթը. Պետական կառույցների ներկայացուցիչների, գիտակրթական հաստատությունների, ձեռնարկությունների և դրանց աջակցող կառույցների ներկայացուցիչ փորձագետների շրջանում իրականացված փորձագիտական հարցման արդյունքում ուսումնասիրվել են ձեռնարկատիրական միջավայրի զարգացման ինստիտուցիոնալ խնդիրները և սահմանվել են դրանց լուծմանն ուղղված առաջնահերթությունները:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունը. Հետազոտության արդյունքում մշակված առաջարկությունները կարող են օգտագործվել պատասխանատու օրենսդիր և գործադիր գերատեսչությունների ու մարմինների կողմից՝ տնտեսական քաղաքականության մշակման և իրականացման ժամանակ:

Բանալի բառեր. ձեռնարկատիրություն, ձեռնարկատիրական միջավայր, փորձագիտական հարցում, գործարար միջավայր, բիզնես, գիտահետազոտական մշակումներ, կրթություն, աշխատանքի արտադրողականություն

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ В РА И ПУТИ ЕЕ УЛУЧШЕНИЯ: ЭКСПЕРТНЫЙ ОПРОС

Акоп Васакович Тарпошян

Аннотация: Актуальность статьи: В условиях демографической ситуации, системных потрясений экономики и удовлетворения потребностей общества при ограниченных ресурсах проблема существования здоровой бизнес-среды стала императивной для решения задачи эффективного использования ресурсов и развития экономики, в связи с чем выявление путей улучшения бизнес-среды в Армении приобретает срочную актуальность.

Цель: Цель статьи – изучить существующие проблемы бизнес-среды в РА и определить пути улучшения среды.

Анализ проблемы: В рамках исследования основная цель состояла в том, чтобы посредством экспертного опроса выявить препятствия в деловой среде РА и приоритеты, направленные на их нейтрализацию.

Методология: Теоретической основой исследования послужили работы зарубежных авторов и проведенный в рамках исследования экспертный опрос. В ходе исследования применялись методы системного подхода, графического анализа, логического мышления.

Основные результаты: В результате исследования были выявлены основные проблемы, связанные с бизнес-средой, такие как: качество образования и науки, слабая связь науки и бизнеса, низкий уровень и адресность государственного финансирования, и представлен пакет предложений, направленных на их решение.

Научная новизна: В результате экспертного опроса, проведенного среди представителей государственных органов, научных и образовательных учреждений, предприятий и экспертов, представляющих их обеспечивающие структуры, были изучены институциональные проблемы развития бизнес-среды и определены приоритеты их решения.

Возможность применения полученных результатов: Рекомендации, разработанные в результате исследования, могут быть использованы ответственными органами законодательной и исполнительной власти при разработке и реализации экономической политики.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская среда, экспертный опрос, бизнес-среда, бизнес, научно-исследовательские разработки, образование, производительность труда

STATE OF ENTREPRENEURIAL ENVIRONMENT IN RA AND WAYS OF IMPROVING IT. EXPERT SURVEY

Hakob Vasak Tarposhyan

Abstract: Relevance of the article: In the context of the demographic situation, systemic shocks of the economy and meeting the needs of the society with limited resources, the problem of the existence of a healthy entrepreneurial environment has become solution of problem of effective use of resources and development of the economy. In this connection, the identification of ways to improve the entrepreneurial environment in Armenia is becoming urgent.

Purpose: The purpose of the article is to study the existing problems of the entrepreneurial environment in the Republic of Armenia and identify ways to improve the environment.

Objectives: As part of the research, the main objective was to identify the obstacles in the RA business environment and the priorities aimed at neutralizing them, through an expert survey.

Methodology: This research was theoretically based on scientific works by foreign authors and on expert surveys conducted within the framework of the study. Methods used for the research included graphic analysis, and in-depth survey.

Main results: Based on the results of the research, the main problems related to the business environment were identified, including the low level and not targeted nature of state funding for entrepreneurs, the weak connection between science and business, and a set of recommendations was made aimed at solving them.

Scientific novelty: In an expert survey conducted among representatives of state structures, educational institutions, and enterprises, as well as experts representing the supporting structures of those structures, institutional problems of the development of the business environment were identified and priority solutions were determined.

The possibility of applying the obtained results: The research recommendations can be used to support the development and implementation of economic policies by responsible legislative and executive departments and bodies.

Keywords. Entrepreneurship, Entrepreneurial Environment, Expert survey, Business Environment, Business, Research & Development, Education, Labor productivity